

LUPTA NAȚIONALĂ A ROMÂNILOR DIN BANAT ÎN PERIOADA 1900–1918

ELVIRA IORGOVAN*

Făurirea unității național-statale a poporului român reprezintă rezultatul unui îndelungat proces de dezvoltare a societății. Mișcarea românilor bănățeni ocupă un loc de frunte în cadrul luptei generale a românilor pentru făurirea statului unitar. Lupta poporului român împotriva asupririi naționale a rămas pe linia eliberării definitive, prin destrămarea Imperiului Austro-Ungar.

Lupta românilor din Banat și Transilvania pentru eliberare națională și socială, alături de lupta popoarelor din celelalte provincii subjugate din monarhie, a constituit principalul factor în slăbirea dualismului austro-ungar.

În lupta sa pentru mobilizarea maselor Partidul Național Român a fost susținut de publicistica vremii, între care amintim: *“Votul Poporului”* (1903-1904) – *Timișoara*; *“Foaia Oraviței”* (1914-1916) – *Oravița*; *“Românul”* (1911-1916; 1918) – *Arad*; *“Adevărul”* (1903-1914; 1917-1918) – *Lugoj*; *“Drapelul”* (1901-1920) – *Lugoj*.

Apropierea noilor alegeri parlamentare, din toamna anului 1901, a dezlănțuit în viața politică a românilor din Banat și Transilvania discuții aprinse în jurul adoptării unei tactici active sau a unei tactici pasive de boicotare a alegerilor parlamentare și de neparticipare la astfel de manifestări. În acest scop s-a organizat consfătuirea comună a celor două curente la Timișoara. Ea a fost precedată de o consfătuire confidențială ținută la 6 iulie 1901 la Cluj.

Consfătuirea de la Cluj l-a însărcinat pe dr. George Popovici din Lugoj să convoace bărbații de încredere ai diferitelor grupări ca să participe la înțelegerea comună, pe baza concentrării, fără alterarea organizației de partid. Ca reprezentanți ai Banatului au fost invitați Valeriu Braniște și Coriolan Brediceanu din Lugoj, Emanuil Ungureanu din Timișoara¹.

Consfătuirea confidențială, convocată de dr. George Popovici, a avut loc la Timișoara la 13 iulie 1901. La ea au participat delegați aleși, mai puțin Emanuil Ungureanu și Aurel Mureșanu. Ordinea de zi a fost întocmită de dr. G. Popovici, în calitate de președinte al consfătuirii. Punctul I cuprindea: 1. Concentrarea Comitetului Național; 2. Dezbaterea situației Partidului Național Român.

* Profesor gr. I, la școala 6 “Anișoara Glodeanu” Lugoj, județul Timiș.

Punctul II al ordinii de zi a decis trecerea spre rezolvare de către Comitetul Central a atitudinii Partidului Național Român față de noile alegeri parlamentare.

Lupta națională a românilor din Banat a îmbrăcat mai multe forme a) *în justiție* – apărarea inculpațiilor români pentru diferite cauze, care îmbrăcau în unele situații și aspecte politice, devine o formă de luptă națională cu care ocazie erau demascate abuzurile autorităților judecătorești maghiare.

În ședințele Congregației comitetului Caraș-Severin, fruntașul mișcării naționale Coriolan Brediceanu a participat activ la dezbateri, luând poziție împotriva măsurilor propuse de organele puterii de stat maghiare. De exemplu, în data de 24 martie 1904 Coriolan Brediceanu s-a alăturat propunerii doctorului Cornel Jurcă de a se respinge propunerea comitetului pentru a adresa felicitări guvernului Tisza. În cuvântarea sa Coriolan Brediceanu arăta: "Comitetul nostru este cel mai curat românesc și noi, românii, nu dorim să murim de patriotismul șovinismului ucigător ci ca români voim să trăim în vecii vecilor!". În încheiere el a spus: "... mă alătur colegului meu dr. Cornel Jurcă, ca să nu mai primească propunerea Comitetului Permanent". Ceilalți români strigau: "Nu primim!"².

În cadrul dezbaterilor Coriolan Brediceanu a spus: "Noi, românii, nu purtăm nici o vină pentru cele întâmplare la Budapesta și peste tot în țară. Dacă tu, *parlament maghiar*, nu ai voit să știi de noi, nici noi nu voim să știm de tine. Ce pentru Dumnezeuoastră este o virtute, pentru noi este o crimă". În încheiere el arăta: "... dacă noi am adera la propunerea făcută am minți și nimenea nu poate cere de la noi să mințim"³.

O altă formă de luptă erau *grevele*. În 1903 a izbucnit o grevă puternică la Reșița. Cu această ocazie ziarul "*Drapelul*" a publicat în întregime interpelarea lui Coriolan Brediceanu într-o ședință a Congregației comitetului Caraș-Severin, prin care a obligat autoritățile să-și precizeze poziția față de greva muncitorilor de pe domeniile S.T.E.G-ului și a protestat împotriva societății monopoliste de la Reșița spunând: "Apăr ca pe un munte conștiința și libertatea lucrătorilor și a populației de pe teritoriul întinsei proprietății care e rigidă, nemiloasă față de soarta amară a lucrătorilor și de aceea o grevă durează neîndătinat de mult; istovește și sleiește și rămășițele puterii de rezistență a sclavilor-lucrători"⁴.

Alegerile din 1905 au fost favorabile românilor și altor naționalități, dar și guvernului prezidat de contele Iștvan Tisza, care nu deținea majoritatea parlamentară. Guvernarea Tisza s-a sfârșit tot în 1905 și în urma organizării de noi alegeri parlamentare au fost aleși: 8 deputați români, 1 slovac, 1 sârb.

Deputatul bănățean *Aurel Novacu*, luând cuvântul la discuțiile cu privire la programul guvernului, a declarat: "Partidul Naționalist din Dietă nu are încredere în noul guvern pentru că nu este un guvern cu majoritatea parlamentară... suntem gata să apărăm în contra tuturor atacurilor adevăratul constituționalism, care nu poate servi, nici domina (pe bază) de rasă, de clasă, de partid"⁵.

Dat fiind că Partidul Național Român se baza pe sprijinul maselor românești, lipsite în mare parte de dreptul la vot, una din principalele revendicări dezbătute în adunările electorale a fost *votul universal*. O asemenea adunare electorală s-a ținut la Lugoj în 5 noiembrie 1905, la ea participând peste 10 000 de alegători. Adunarea a fost condusă de George Popovici. Au luat cuvântul deputați români și fruntași ai mișcării naționale ca: Vasile Goldiș din Arad și țăranul Ioan Vasile din Satul Mic (lângă Lugoj). În încheiere George Popovici a dat citire unui proiect de rezoluție în care declara public: "... ținem mai presus de toate la limba și naționalitatea noastră și mai bine murim decât să le schimbăm"⁶.

În perioada 24 aprilie – 8 mai 1906 au avut loc noi alegeri. Au fost aleși 15 deputați români, dintre care patru în Banat: *Coriolan Brediceanu* în cercurile Oravița și Bocșa Montană; *Aurel Novacu* în cercul Sasca Montană; *dr. George Popovici* în cercul Lugoj; *Ștefan Petrovici* în cercul Zorlențul Mare.

În Caransebeș Comitetul Partidului Național Român a arborat un steag alb pe care era scris: "Să trăiască Ioan Sârbu!"⁷. Dr. Ioan Ghidu a fost pedepsit cu o amendă de 300 coroane iar dr. Petre Barbu cu o amendă de 200 coroane⁸.

În ședința din 15 ianuarie 1907 din comitatul Caraș-Severin Coriolan Brediceanu a combătut propunerea baronului Banffy ca școlile secundare să treacă în îngrijirea statului, adică maghiarizarea lor. El a cerut "... înființarea unui gimnaziu în Caransebeș" cu limba de predare română, spunând: "Este timpul să vă întoarceți și să ascultați glasul nefalsificat al poporului și a celor ce apără drepturile lui. Acum ar fi prilejul să vă întoarceți la respectarea legii și la îndeplinirea dorințelor generale ale poporului român, înființând gimnaziul de la Caransebeș cu limba de predare română"⁹.

În Banat au continuat procesele de presă împotriva colaboratorilor ziarului "Drapelul". Este vorba de redactorii *Cornel Jurcă*, *Mihail Gașpar*, *Cornel Petrovici* care, prin articolele lor, se apăreau împotriva celor publicate de șovinștii maghiari în presa lor reacționară. Ziarul "Drapelul" scria: "... dacă românii apără națiunea, școala, drepturile lor istorice pe acest pământ sunt socotiți agitatori, nepatrioți, revoluționari"¹⁰.

Lupta națională a continuat cu multă hotărâre împotriva dominației străine. Datorită condeiului unor intelectuali fruntași ca *Valeriu Braniște*, *Ion Vidu*, *Coriolan Brediceanu*, *Cornel Groșoreanu*, în gazeta "Drapelul" unele probleme au fost tratate mai cuprinzător și mai adânc.

O mare influență asupra românilor bănățeni a avut-o ASTRA, asociație care urmărea neîncetat propășirea culturală, susținerea ideii de unitate.

În 1910 Parlamentul de la Pesta era compus din 393 deputați maghiari, 13 germani, 5 români, 2 slovaci, 1 sârb, 1 rutean. Politica de colonizare nu și-a atins scopul propus de a schimba structura demografică a Banatului și Transilvaniei, dar putea contribui la învrăjbiră maselor populare.

În perioadele 1904-1907 și 1908-1910 a crescut numărul grevelor și luptelor țărănești. Ele au creat posibilitatea ca și mișcarea națională să fie mai

activă și să se manifeste deschis prin acțiuni național-culturale și prin acțiuni politice.

În 1910, conform recensământului, populația maghiară reprezenta 48,1% iar celelalte popoare reprezentau 51,9%. În 1912 s-au închis 9% din puținele școli românești existente. Guvernul român era în permanență la curent cu evoluția mișcării naționale a românilor din Banat și Transilvania. Deputatul român Ștefan Ciceo Pop a depus în numele Clubului Parlamentar Român proiectul Partidului Național Român, așezat pe baze democratice, în care se afirma: "Democrația nu se poate opri aici, azi, în mersul său spre afirmare în viața de stat"¹¹.

Încercarea guvernelor maghiare de a continua politica de deznaționalizare în toate domeniile: economic, social-politic, cultural, tendința de dezorganizare a Partidului Național Român, de intimidare a unor intelectuali români aflați în rândurile mișcării naționale, au produs indignare în rândurile românilor. Prin întruniri, moțiuni, rezoluții, prin coloanele presei, populația românească de pe ambele versante ale Carpaților și-a manifestat dezaprobarea și protestul ei răspicat¹².

În perioada primului război mondial (1914-1918), "mișcarea pentru unire cunoaște o radicalizare atât în teritoriile românești din Banat și Transilvania, cât mai ales în România unde existau condiții mai propice"¹³. De aceea atenția autorităților s-a îndreptat acum asupra liderilor locali, în special asupra preoților. La 20 iulie 1915 preotul bănățean Martin Vernichescu din Vârciorova a fost perchezitionat, apoi luat de jandarmi, escortat la Lugoj, întemnițat la Seghed¹⁴. La 21 martie 1916 a fost arestat preotul George Costescu din Racovița, pentru agitație contra naționalității maghiare. La Orșova au fost arestați 32 de frunțași români sub acuzația de spionaj.

La 15 august 1916 unități ale Armatei I române au pătruns în Banat iar la 22 august trupe ale diviziei I infanterie, comandate de generalul Ioan Dragalina, au eliberat orașul Orșova. Mulți soldați români au dezertat din armata austro-ungară, între ei numărându-se și sergentul Adam Bălan din părțile Caransebeșului. El s-a distins în luptele de artilerie prin fapte pline de bărbăție¹⁵.

În 1916 au fost arestați unii frunțași ai mișcării naționale din Banat între care s-au numărat și: Conciat Tănase din Denta; Vincențiu Belințan din Timișoara; preotul Patrachie Miloș din Șemlacul Mare; Anton Miloșescu, preot în Dubova și Ogradena; Ichim Chilom din părțile Orșovei. În 1917 a fost instituită procuratura din Transilvania și Banat. În lupta națională a românilor bănățeni un rol important l-a avut ziarul "*Drapelul*" din Lugoj, care a fost timp de 20 de ani steagul luptei pentru unitate națională.

Dacă în Banat era interzisă orice manifestare de libertate și unitate, în schimb, miile de soldați români care căzuseră prizonieri pe frontul rusesc s-au încadrat în mișcarea antihabsburgică.

La 15 februarie 1918 au fost ridicați alți frunțași ai mișcării naționale. S-au făcut descinderi domiciliare, între care și la Valeriu Braniște, conducătorul ziarului "*Drapelul*" din Lugoj, care a fost apoi arestat și acuzat de spionaj¹⁶. În

aprilie 1918 a avut loc la Roma un Congres al naționalităților asuprite din Austro-Ungaria, care recunoștea necesitatea unei lupte comune contra asupritorilor comuni, până ce fiecare din aceste popoare va obține eliberarea totală, unitatea națională completă și libertatea politică¹⁷.

La sfârșitul lunii aprilie 1918 s-a înființat la Paris *Comitetul Național al Românilor din Banat și Transilvania*, condus de patriotul bănățean Traian Vuia. La articolul II se arăta că scopul înființării Comitetului era "... lupta prin toate mijloacele de care dispunea acesta, pentru independența Transilvaniei și unirea ei cu România"¹⁸. Muncitorii bănățeni au organizat acțiuni de protest, marșuri și greve. Greva din 20 ianuarie 1918 din Timișoara a cuprins întreaga muncitorime. La 13 februarie muncitorii de la Reșița au organizat o demonstrație pentru pace iar în iunie 1918 au continuat acțiunile greviste ale muncitorilor de la Anina-cuptoare, Secu, Ocna de Fier, Bocșa Română.

*

* *

Intensificarea activității fruntașilor Partidului Național Român a fost determinată și de lupta maselor care, de la începutul lunii octombrie 1918, a cunoscut o dezvoltare ascendentă. Semnalul luptei a fost dat la Timișoara unde, în timpul demonstrației din 6 octombrie 1918, mulțimea a dărâmat statuile generalilor austrieci. Tot la Timișoara, în 27 octombrie 1918, a avut loc o demonstrație în care muncitorii cereau: înlăturarea guvernului, constituirea unui guvern democratic; crearea unui parlament pe baza votului universal, egal și secret¹⁹.

Prăbușirea imperiului dualist nu a putu fi oprită. Germania și Austro-Ungaria au fost înfrânte pe toate fronturile. Au izbucnit revoluții la Viena și Praga. În Banat și Transilvania revoluția burghezo-democratică a crescut în intensitate. la 20 octombrie 1918 a avut loc la Timișoara o demonstrație de mare amploare. La 27 octombrie a avut loc și la Reșița o demonstrație pentru pace. Ziua de 30 octombrie 1918 a avut o dublă semnificație:

1. România a reintrat în război alături de Antanta împotriva Puterilor Centrale, pentru ștergerea paginii rușinoase – Pacea de la Buftea-București –, pentru a câștiga pozițiile internaționale stipulate prin tratatul de alianță din august 1916, pentru a-și asigura locul la care era îndreptățită la masa tratatelor de pace, prin sacrificiile materiale și jertfele umane.

2. S-a hotărât constituirea Consiliului Național Român.

la 18/31 octombrie 1918 s-a constituit *Consiliul Național Român Central* ca unic forum care reprezenta voința poporului român și se baza pe libera hotărâre²⁰.

La 31 octombrie s-a constituit Consiliul Național Român Central cu sediul la Budapesta – s-a mutat apoi la Arad –, care era format din 6 reprezentanți ai Partidului Social-Democrat și 6 reprezentanți ai Partidului Național Român. Tot atunci la Oravița s-a creat Consiliul Național Român și Consiliul Militar Național Român. Nici Biserica nu a întârziat să-și spună cuvântul prin glasul autorizat al ierarhilor ei: Miron Cristea, episcop de Caransebeș și Valeriu Frențiu din Lugoj.

La 1 noiembrie s-a creat Consiliul Național Român la Reșița, sub conducerea lui Petru Bărnău; la Timișoara Consiliul Național Român era condus de Aurel Cosma. În componența consiliilor naționale, centrale și locale, au intrat reprezentanții tuturor claselor și păturilor sociale: *avocați, învățători, preoți, țărani, muncitori.*

Primul oraș în care a început seria manifestărilor românești a fost Lugojul. Aici viața politică era concentrată în jurul ziarului "Drapelul", condus de Valeriu Braniște. La 3 noiembrie 1918 s-a ținut la Lugoj o mare adunare la care au participat mii de persoane din oraș și din satele învecinate. În cuvântările lor Valeriu Frențiu, Victor Bârlea, George Gârda, Valeriu Braniște, George Dobrin și-au exprimat încrederea în Consiliul Național Român Central, în cadrul luptei naționale.

În perioada 9-12 noiembrie 1918 s-au creat Consilii Naționale Române în localitățile: *Cârpa, Buchin, Obreja, Iaz, Borlova, Zervești, Bolvașnița, Vârciorova, Rugi, Vâlișoara.* S-au creat gărzii naționale la Gornea (Caraș-Severin), sub președinția sublocotenentului Vasile Miloia. La 16 noiembrie la Pietroșnița (Caraș-Severin), s-a format garda națională din următorii membri: *Nicolae Băcilă, Mihai Lazăr, Ilie Borca, Toma Traian, Ion Namat, Ion Ghergan, Ilie Trică, Vasile Bucilă, Moise Lala, Pavel Simu, Ion Poienaru.*

Între 3-17 noiembrie s-a ținut o adunare de constituire a gărzii naționale. Preotul Coriolan Buracu a amintit soldaților prezenți despre înființarea gărzilor naționale locale.

La 24 noiembrie s-au trimis delegații cercului electoral al Lugojului: Adam Groza, preot ortodox din Coșteiul Mare; învățătorul Ion Jucă din Păru; țaranul Ștefan Furdean din Leucușești; George Rusalin, econom din Lugoj; comerciantul Iosif Barbu din Lugoj²¹.

La 25 noiembrie au fost aleși delegații din Reșița pentru Marea Adunare Națională din Alba Iulia; preot Ioan Vidu, econom Traian Doaga. Din Brebu: notarul George Dogaru, ales președinte și Constantin Măidan, Ion Mârșăvină și Nicolae Păcurariu, ca bărbați de încredere.

La 26 noiembrie, din Oravița au fost trimiși delegații: dr. M. Gropșanu (avocat și Președintele Consiliului Militar Român), avocatul Liviu Gigărcanu, preotul Cornel Ștefan, pensionarul Gheorghe Jianu²². Tot la 26 noiembrie Comitetul Național din Văliug (lângă Reșița) a trimis delegații: Ion Băleanu, președinte și Miron Mănescu, notar iar ca bărbați de încredere pe Ștefan Păunescu și Ștefan Spătaru²³. La 27 noiembrie *Societatea Tinerimii Studioase* din Lugoj a ales ca delegați pe Vasile Mircu și Victor Ioviță, autorizați de a lua parte cu vot decisiv la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia²⁴. Din Făget au fost trimiși dr. Gh. Gârda, Victor Feneșiu și Vasile Iancu²⁵. Tot atunci au fost trimiși delegați: Aurel Spătaru din Secul, Nicolae Cornea din Apadia, Gheorghe Bălțeanu din Jdioara²⁶. Consiliul Național Român din Târnova a trimis delegați pe Valeriu Turnea, Damian Birău, Rusalin Rus²⁷. Din Terova a fost însărcinat să participe la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia Ioan Uzum, iar din Bocșa Montană au fost trimiși: dr. Nicolae Birăescu avocat, George Rașcovan

și Virgil Spânean. Din comitatul Caraș-Severin au fost trimiși 85 de delegați iar din Timiș-Torontal au fost trimiși 140 delegați. La 1 decembrie 1918 Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a fost deschisă de președintele George Pop de Băsești care, salutând pe cei prezenți le-a cerut "să pună piatra fundamentală a fericirii neamului românesc"²⁷.

Adunarea Națională de la Alba Iulia a fost cea mai măreață dintre manifestările suveranității naționale nu numai prin covârșitoarea demnitate cetățenească manifestată de delegații aleși, ci și prin participarea celor peste 100 000 de români veniți din toate provinciile eliberate de sub dominația austro-ungară.

Despre importanța istorică a Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918 Valeriu Braniște a scris: "Care condei va putea descrie emoțiile sfinte ale acestei zile mari, istorice! Nu numai entuziasmul celor care au luat parte activă prin votul lor la acest act de întemeiere a uniunii politice a românilor, nu numai acele zeci de mii care au aclamat cu frenezie votul pronunțat de delegați, ci și alte multe milioane din plaiurile și văile locuite de români, către care se adresează, ca o solie a învierii, cuvântul, ce etern va rămâne legat de numele: *Alba Iulia!*

"Deci, ție, măreață zi a istoriei, în care s-a înfăptuit minunea aceasta, ne închinăm, nu numai înscriindu-te cu litere de aur pe paginile istoriei ci și cu litere nepieritoare pe lespezile sufletelor noastre"²⁸.

Marele istoric Nicolae Iorga spunea: "Acolo, la Alba Iulia, atât în sală cât și pe câmp, poporul român a proclamat veșnica-i alipire, fără condiții, de regatul gloriilor și a tuturor sacrificiilor. A vorbit atunci voința elementară a veacurilor de avânt zdrobit și de speranțe împiedicate. Fără a uita pe nimeni, din cei care au colaborat la această unire, de la general la fruntaș, la ultimul soldat, de la burghez la țăran, omagiul recunoștinței noastre, să se îndrepte azi către poporul acesta de oriunde și din toate veacurile martir și erou"²⁹.

Putem afirma că *Unirea* de la 1 Decembrie 1918 a fost rodul luptei revoluționare a maselor populare de pe întreg teritoriul țării sub conducerea liderilor săi naționali și spirituali. Unirea națională a corespuns necesității istorice a dezvoltării poporului român, a constituit un moment de mare însemnătate în procesul de dezvoltare a națiunii și a statului român. Marea Adunare Națională de la Alba Iulia a avut un caracter *constituant* și *plebiscitar*.

Unirea Banatului și a celorlalte provincii cu țara mamă a constituit înfăptuirea firească a năzuinței seculare de unitate a poporului nostru, a visurilor pentru care au luptat și s-au jertfit generații de înaintași. Românii bănățeni, prin lupta lor împotriva asupririi, au apărat interesele provinciei natale. Unirea Banatului cu România constituie o victorie istorică a mișcării de eliberare națională a românilor bănățeni.

Elaborând această expunere am considerat că pot aduce, pe această cale, un ales omagiu contribuției bănățenilor la unire, care au înscris-o în istoria luptelor lor în mod necesar și logic, determinând marele triumf de la 1 Decembrie 1918.

NOTE

1. Nicolae Cordoș, *Consfătuirea confidențială a PNR la Timișoara în "Banatica"*, vol. II, Reșița, 1973, p. 254-256.
2. "Drapelul", an IV, nr. 29 din 19/29.III.1904.
3. *Ibidem*, nr. 47 din 1/14.V.1904.
4. *Ibidem*, nr. 80 din 12/15.VIII.1904.
5. Teodor Păcățian, *Cartea de aur sau luptele naționale ale românilor sub coroana ungară*, vol. III, Sibiu, 1915, p. 208-209.
6. *Ibidem*.
7. A.E. Peteanu, *Din gloria marilor dispăruți au Banatului. Coriolan Brediceanu*, vol. II, Lugoj, 1935, p. 38-39, 41.
8. *Ibidem*, p. 54.
9. *Ibidem*.
10. "Drapelul", an V, nr. 9 din 4/17.I.1905.
11. *Ibidem*, an XIII, nr. 6 din 12/25 iunie 1913.
12. Ioan Iacoși, *Intensitatea procesului de luptă pentru eliberarea națională la începutul secolului XX, în "Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918"*, ediția a 2-a, București, 1972, p. 413-414.
13. Constantin Nuțu, *Noul actism și lupta pentru unitatea națională, în "Desăvârșirea unificării statului național român"*, Editura Academiei, București, 1968, p. 123.
14. Arhiva Mitropoliei Banatului, *Fond Caransebeș*, act nr. 378/1915; XXX, *Contribuții documentare bănățene (1914-1918)*, Editura științifică, București, 1983, p. 11.
15. N. Popescu, *General Ioan Dragalina*, Editura militară, București, 1967, p. 56.
16. Constantin Nuțu, *Destrămarea monarhiei Austro-Ungare (1900-1918)* Editura Academiei, București, 1964, p. 139.
17. *Ibidem*, p. 140-141.
18. N. Kartzes, *Din viața savantului cetățean Traian Vuia*, în, "Revista Arhivelor", București, nr. 2/1961, p. 205-206.
19. "Adevărul", din 21 octombrie/3 noiembrie 1918.
20. *Ibidem*.
21. *Crediționale*, vol. II, p. 417, *Contribuții documentare bănățene*, p. 120.
22. *Crediționale*, II, p. 451, *Contribuții documentare*, p. 140.
23. *Arhivele Naționale – Caransebeș, Fond Romulus Marcovici*, Dosar nr. 1, fila 419.
24. *Crediționale*, II, p. 353.
25. *Ibidem*, p. 152.
26. William Martin, Ion Munteanu, Gh. Radulovici, *Unirea Banatului cu România*, Editura "Facla", Timișoara, 1968, p. 165.
27. *Ibidem*, p. 196.
28. Valeriu Braniște, *De la Blaj la Alba Iulia*, Editura militară, București, 1984, p. 418-419.
29. Nicolae Iorga, *Comemorarea Unirii Ardealului și rolul istoric al Unirii*, în "Făurirea Statului Unitar Român", vol. II, Editura Academiei, București, 1983, p. 212.